

UOT: 801.7

Nailə Səmədova *

“QARADAĞLI CAMAL” ƏSƏRİNİN NƏŞR VƏ ƏLYAZMA NÜSXƏLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məmməd Səid Ordubadi ötən əsrin 40-cı illərində “Azərbaycan xalqının qəhrəman keçmişindən” başlığı altında azadlıq uğrunda mübarizə aparan qəhrəmanlar haqqında oçerk-məqalələr yazmışdır. Qaradağlı Camaldan bəhs edən məqalə bu silsilədənir. Camal XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Seyid Əbülqasım Nəbatinin ustadı olmuşdur. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən alimlərin araşdırmalarında Qaradağlı Camal haqqında məlumat təsadüf edilməmişdir. Halbuki Nəbati şair Camaldan ilham almış və ondan bəhrələnmək şəirlər qələmə almışdır. Məmməd Səid Ordubadının Camal haqqında məqaləsi 1941-ci ildə “Vətən uğrunda” jurnalında və 1967-ci ildə yazıçının əsərlərinin VIII cildində nəşr edilmişdir.

Ordubadının AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan arxivində bu əsərin əlyazması halında bir neçə variantı mühafizə olunur. Bunlar ərəb əlifbası ilə yazılmış avtoqraf nüsxələrdir. Bu nümunələrdə Qaradağlı Camalın qəhrəmanlığı və şairliyi nəşr variantından fərqli olaraq daha ətraflı və əhatəli təsvir edilmişdir.

Açar sözlər: Camal, Nəbati, avtoqraf, əlyazma, arxiv

PUBLISHED AND MANUSCRIPT COPIES OF “GARADAGHLI JAMAL”

Summary

Mammad Said Ordubadi, a prominent representative of Azerbaijani literature, wrote bibliographical articles about the heroes fighting for freedom under the title "From the heroic past of the Azerbaijani nation" in the 40s of the last century. The article describing Garadaghli Jamal is from this series. Jamal became the mentor of the outstanding representative of the Azerbaijani literature of the XIX century, Seyid Abulgasim Nabati. Scientists researching South Azerbaijani literature have not found information about Jamal Garadaghli. However, Jamal was the inspirational source for Nabati's poetries. Mammad Said Ordubadi's article about Jamal was published in 1941, in the journal "For the Sake of the Homeland" and in VIII volume of Mammad Said Ordubadi's works in 1967.

In the Ordubadi's archives at the Azerbaijan National Academy of Sciences - Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli, several variants of this work are preserved in the manuscript. These are autograph copies written in the Arabic alphabet. In these examples, Garadaghli Jamal's heroism and poetry have been described more in detail and broadly compared to the published version.

Key words: Jamal, Nabati, autograph, manuscript, archive

ОПУБЛИКОВАННЫЕ И РУКОПИСНЫЕ ЭКЗЕМПЛЯРЫ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ГАРАДАГЛЫ ДЖАМАЛ»

Резюме

Видный представитель азербайджанской литературы Мамед Саид Ордубади в 40-х годах прошлого века написал статьи-эссе о героях, борющихся за свободу, под названием «Из героического прошлого азербайджанского народа». Статья о Гарадаглы Джамале из этой серии. Джамал был наставником видного представителя азербайджанской литературы XIX века Сеид Абулгасима Набати. В исследованиях ученых южноазербайджанской литературы не была замечена информация о Гарадаглы Джамале. Однако Набати написал ценные стихи,

* Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru. E-mail: nailesamadova@yahoo.com

вдохновляясь поэтом Джамалом. Статья Мамед Саида Ордубади о Джамале была опубликована в 1941 году в журнале «Во имя Отечества» и в 1967 году в VIII томе произведений писателя.

В архиве М.Ордубади, хранящемся в Институте Рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА, сохранилось несколько вариантов рукописи этой статьи. Эти экземпляры являются автографами, написанными на арабском алфавите. Героизм и поэзия Гарадаглы Джамала в этих статьях были описаны более подробно, чем в опубликованной версии.

Ключевые слова: Джамал, Набати, автограф, рукопись, архив

Giriş. Qaradağlı Camal Azərbaycanın XIX əsrdə yaşamış xalq qəhrəmanıdır. Böyük ədib Məmməd Səid Ordubadi bu qəhrəmanın həyat və fəaliyyətini işıqlandıran dəyərli məqalənin müəllifidir. Məqalə ilk dəfə ötən əsrin 40-cı illərində dərc olunmuşdur. Ordubadinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan zəngin arxivində bu məqalənin dörd əlyazma nüsxəsi mühafizə olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məmməd Səid Ordubadi ötən əsrin 40-cı illərində “Azərbaycan xalqının qəhrəman keçmişindən” başlığı altında milli istiqlaliyyət və azadlıq uğrunda mübarizə aparmış qəhrəmanlar haqqında oçerk-məqalələr yazmışdır. Qaradağlı Camal haqqında məqalə bu silsilədənir. Məqalə 1941-ci ildə “Vətən uğrunda” jurnalında [1, s.31] dərc edilmiş və bu nüsxə 1967-ci ildə Məmməd Səid Ordubadi əsərlərinin VIII cildinə [2, s.363] daxil edilmişdir.

Məmməd Səid Ordubadinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan arxivində Camal haqqında məqalənin mükəmməl variantı mühafizə olunur. “Çobanlar üsyanı. Qaradağlı Camal” [3] başlığı ilə verilmiş məqalə ərəb əlifbası ilə yazılmış avtoqraf nüsxədir. 28 vərəqdən ibarətdir. Üzərində düzəlişlər edilmişdir. Əsərin sonunda Ordubadinin belə bir qeydi vardır: “Camalın dastanını 1900-cü ilin yanvarında Üştibin kəndinin sakini Molla Musa Hacı Tarverdi oğlunun dilindən yazmışam. Buna görə də şeirlərin bəzisinin birinci bəndləri yoxdur. Qafiyə və vəzn cəhətcə də naqisdirilər. Molla Musa Nəbati ilə ana tərəfdən qohumdur. Həm də Camalı uşaqlıqda tərbiyə edən Tavus xanımın yaxın qohumudur.” [3, s.28].

“Məmməd Səid Ordubadi arxivinin izahlı təsviri” kitabında sözügedən məqalə “roman və povestlər” bölməsinə [4, s.30] daxil edilmişdir. Əslində əsər milli qəhrəmandan və şairdən bəhs edən oçerk-məqalədir.

Ədibin şəxsi arxivində “Camal” əsərinin bir neçə variantı saxlanılır. Variantlardan biri 12 vərəqdən ibarət pərakəndə və natamam nüsxədir [5]. Vərəqlərin bəzisi mürəkkəblə, bəzisi karandaşla, bəzisi isə həm mürəkkəblə, həm də karandaşla nömrələnmişdir. Bu pərakəndə nüsxənin üzərində müəllif düzəlişləri vardır.

Əsərin digər əlyazma nüsxəsi [6] 6 vərəqdən ibarətdir, avtoqrafdır. Səliqəli xətlə yazılmış, üzərində cüzi dəyişikliklər edilmişdir. Bu nüsxənin həcmi az olsa da, burada elə məqamlar vardır ki, nəşr olunmuş nüsxədə və 28 vərəqdən ibarət olan mükəmməl variantda yoxdur. Bunlardan biri də Camalın Nəbati ilə görüşdüyü zaman dediyi şeirdir:

*Ey cavan, dünyadan vəfa görmədim.
Çoban olub dağı-daşı gəzərəm.
Həqiqətdən xəbər verən olmadı
Naşı şeir yazaram, naşı gəzərəm.*

*Dərdimi söylədim hər əhli-dilə.
Dedi dərd əlindən gəlmə çox dilə.
Dünyada çatmamış heç kəs mənzilə
Öyüd verə bilən başı gəzərəm.*

*Həmdənim quzular, gəzdiyim yer dağ.
Ay mənə yandırır hər gecə çıraq.
Namərdin evindən çəkmişəm ayaq
Sərrəfəm qiymətli daşı gəzərəm.*

*Hər zaman ürəyim gələndə dərdə
Baş alıb gəzərəm lal dərələrdə.
Səfalı axşamda, güllü səhərdə
Püstə dəhan, qələm qaşığı gəzərəm [6, s.4].*

Ərəb əlifbası ilə avtoqraf olan əsərin başqa bir variantı [7] 3 vərəqdir və sondan naqisdir. Biz əsərin 28 vərəqdən ibarət mükəmməl variantını əsas götürmüşük.

Camal Qara Məlik, Teymur, İsmayıl xan, Səttar xan kimi xalq qəhrəmanı olmaqla yanaşı, XIX əsrin sənətkar şairlərindəndir. O, məşhur şair Nəbatinin ustadı və Aşıq Cavadın şagirdi idi. 1838-ci ildə Dizmar mahalında doğulmuşdur. (Nəşr variantında Camalın 1934-cü ildə doğulduğu göstərilmişdir.) Uşaq yaşlarında ata-anadan yetim qalan Camal Üştibin kəndinin varlısı Tavus xanımın himayəsində yaşamışdır. Hələ gənc yaşlarında olarkən Camal “Üştibin kəndinə tez-tez gələn Aşıq Cavad ilə tanış olmuş və ondan saz çalmaq, şeir yazmaq və oxumaq öyrənmişdi. Camal 18 yaşında olduğu zaman ustadı olan Aşıq Cavad kimi gözəl şeirlər yazır və saz çalırdı. Lakin o, şeir yazmaq və saz çalib oxumaqla kifayətlənməyərək, eyni zamanda qolu qüvvətli, gülüşən, fikri geniş və tədbirli bir gənc idi” [3, s.1].

Əlyazmada Camalın həyatı haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Şəxsi həyatındakı çətinliklərin onun Üştibin kəndində yaşamasına mane olur. O, tufəngini və sazını götürüb dağlara çəkilir. Xanın çobanı olduğu üçün adını “Xan çobanı” qoyurlar. Bundan sonra Camalın şairlik və qəhrəmanlıq şöhrəti başlanır.

Məmməd Səid Ordubadi “öz fikrini sazında, şeirində, gözəl səsində, hətta kəskin qılıncında əks etdirə bilən Camal kimi bir sima”nın [3, s.3] indiyə qədər heç bir xalqın yetişdirə bilmədiyini, bu şərəfin ancaq Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu, eyni zamanda indiyə qədər Nəbati kimi böyük bir şairə ilham verən Aşıq Cavadın və şair Camalın kölgədə buraxıldığını bildirir. Ədib, hətta Nəbati ilə şair Camalı fərqləndirməyənlər haqqında yazır ki, “tərcümeyi-hal yazanlardan bir çoxu Nəbati ilə şair Camalı bir-birinə qarışdırıb və onun şeirlərində “xan çoban” kəlmələrini Nəbati üçün təxəllüs qərar verməyə cəsarət etmişlər” [3, s.4]. Çobanlar Camalı özləri üçün xan seçmişdilər. Buna görə, Nəbati öz əsərlərində ustadı Camalı “Xan Çoban” deyə yazmışdı və Camalı tanımayanlar “Xan Çoban” sözünü Nəbatinin təxəllüsü hesab edirdilər. Ancaq onu bilmək lazımdır ki, Camal həm xan çobanı, həm də çobanların xanı idi.

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını tədqiq edən alimlərin araşdırmalarında Qaradağlı Camal haqqında məlumata təsadüf edilməmişdir. Halbuki XIX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Seyid Əbülqasım Nəbati “şair və Qaçaq Camaldan ilham almış və onun təsirində olaraq xalq vəznində şeirlər yazmışdır” [6, s.2].

Çobanlar Qaradağın müxtəlif bölgələrindən dəstə-dəstə Camalın görüşünə gələrdilər. Camal onların hər bir çətinliyini həll edər, xeyrində və şərində iştirak edər. Çobanlar Camalı özləri üçün müqəddəs bir şəxsiyyət hesab edərək onun varlığına and içərdilər. Ordubadinin fikrincə, “Camalın çobanlar təşkilatı Şərqdə birinci hadisədir ki, o, çobanları bir sinif olaraq sahibkarlara qarşı qoya bilməmişdi.” [3, s.9].

“Qaradağlı Camal” əsərinin əlyazma nüsxəsində Camalın Zərəfşan xanıma olan sevgisi, bir çox çətinliklərdən sonra onların qovuşması əhatəli təsvir edilmişdir. Eyni zamanda Camalın nəşr nüsxəsində ixtisarla verilən bəzi şeirləri əlyazmada tam haldadır. Məsələn:

*Xana divan tutdu xan çobanlarım
Daşlara axıtdı qan çobanlarım*

– misraları ilə başlayan şeirin sonrakı iki bəndi nəşr variantından fərqli olaraq əlyazmada verilmişdir.

*Kəskin qılıncımdan ildirəm çaxdı.
Xanın dəstəsini yandırıb yaxdı.
Yüzlərcə atlını suya buraxdı
Düşməndən alırdı can çobanlarım.*

*Dərələr, təpələr boyandı qana.
Cəmdəklər bir yana, başlar bir yana.
Sifariş aparın Ələkbər xana
Ağladar xanlara qan çobanlarım [3, s.18].*

Şair Camal faciəli surətdə həlak olmuşdu. Bu xəbəri eşidən Aşıq Cavad Əndiryan kəndindən çıxıb Dizmar mahalına getmiş və bir daha öz kəndinə qayıtmamışdı. Nə Camalın, nə də Aşıq Cavadın harada ölüb, harada dəfn olunduğu heç bir kəsə məlum deyil və onların əsərlərindən, demək olar ki, heç bir şey yadigar qalmamışdır. Yalnız “Aşıq Cavadın bəzi şeirləri qoca aşıqların dilindən eşidilir. Camaldan isə Nəbatinin dağınıq kağızları içərisində bir neçə parça tapılmışdır” [3, s.28].

Ordubadinin şəxsi arxivində Camalın “Ayrıldım”, “Zərəfşan”, “Gəldi” rədifli şeirləri saxlanılır ki, bu nümunələr nəşr variantında yoxdur. “Zərəfşan” şeirində şair Camal sevgilisinə olan hisslərini belə ifadə edir:

*Aç gül camalını, gülə naz eylə.
Al çöhrəni göstər, qışı yaz eylə.
Camalın könlünü bir dəm saz eylə
Çəkdirmə zülfünlə dara Zərəfşan.*

*Hicranın qatı qış, vüsalın yazdır.
Vüsal dəftərimdə adımı yazdır.
Sənə qovuşmağa gümanım azdır
Olubdu günlərim qara Zərəfşan [3].*

Məmməd Səid Ordubadinin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan və əlyazması halında olan Qaradağlı Camal haqqında əsəri Azərbaycanın qəhrəman və şair oğlundan bəhs edən dəyərli avtoqraf nümunə olmaqla yanaşı, nəşr nüsxəsindən daha mükəmməl və daha əhatəlidir.

Nəticə. Məşhur şair Əbülqasım Nəbatinin ustadı olmuş xalq qəhrəmanı qaradağlı Camal aşıq şeiri tərzində nümunələr yaratmışdır. Onun qəhrəmanlığı və şairliyi Məmməd Səid Ordubadinin məqaləsində ətraflı təsvir edilmişdir. Yazıcının “Qaradağlı Camal” məqaləsinin nəşr və əlyazma nüsxələrinin müqayisəli təhlili və tədqiqi bu şəxsiyyət haqqında geniş məlumat əldə edilməsinə imkan yaratmışdır, indiyədək məlum olmayan bir çox məqamlara aydınlıq gətirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ordubadi M.S. Camal. “Vətən uğrunda” jurnalı, 1941-ci il, № 6.
2. Ordubadi M.S. Əsərləri. Səkkiz cildə, VIII cild. Bakı, Azərənəşr, 1967.

3. Ordubadi M.S. Çobanlar üsyani. Qaradağlı Camal. AMEA ƏYİ, f.14, sax.vah.108.
4. Məmməd Səid Ordubadi arxivinin izahlı təsviri. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015.
5. Ordubadi M.S. Çobanlar üsyani. Qaradağlı Camal. AMEA ƏYİ, f.14, sax.vah. 550.
6. Ordubadi M.S. Camal. AMEA ƏYİ, f.14, sax.vah. 428.
7. Ordubadi M.S. Camal. AMEA ƏYİ, f.14, sax.vah. 15.